

خودارزیابی درس سوم «مراعت نظیر، تلمیح، تضمین»

۱- در نمونه های زیر آرایه مراعات نظیر بین کدام واژه ها ایجاد شده است؟ مشخص کنید.

الف) مه روشن میان اختران پنهان نمی ماند / میان شاخه های گل مشو پنهان که پیدایی **رهی معیری**

مه - روشن - اختر | شاخه - گل

ب) چون در این میدان نداری دست و پای همچو گوی / اختیار سر به زلف همچو چوگانش گذار **صائب تبریزی**
سر - دست - پا - | زلف گوی - چوگان (از اصطلاحات بازی چوگان، این کلمات می توانند با واژه هایی از جمله سوار، سوار کار و میدان نیز تشکیل رابطه مراعات نظیر بدهند.)

پ) باغ باران خورده می نوشید نور / لرزشی در سبزه های تر دوید **سهراب سپهری**

باغ - سبزه / باران خورده - تر

ت) نرگس از چشمک زدن شد فتنه در صحن چمن / شیوه های چشم جادوی توام آمد به یاد **محتشم کاشانی**

نرگس - چمن / چشم، چشمک زدن

ث) باغ بی برگی | روز و شب تنهاست | با سکوت پاک غمناکش | ساز او باران، سرودش باد **اخوان ثالث**

باغ - برگ / باران - باد / روز - شب (این تناسب، رابطه تضاد نیز تشکیل داده است) / ساز - سرود

ج) آتش آن نیست که از شعله او خندد شمع / آتش آن است که در خرمن پروانه زدند **حافظ**

آتش شعله - شمع / شمع پروانه (گاهی با توجه به معانی و کاربردهای گوناگون کلمات، یک واژه می تواند، با زنجیره های متنوعی از واژگان، مراعات نظیر تشکیل بدهد.)

ح) تا ز باغ خاطرت گل های شادی بشکفد، / هر چه در دل تخم کین داری، به زیر خاک کن **ملک الشعرا بهار**

باغ - گل - بشکفد - تخم - خاک

ح) از اسب پیاده شو، بر نطع زمین رخ نه / زیر پی پیلش بین شهوات شده نعمان **خاقانی**

اسب - پیاده - رخ - پیل - شهوات - نطع (صفحه شطرنج)

خ) بمیر ای دوست پیش از مرگ اگر می زندگی خواهی / که ادریس از چنین مردن بهشتی گشت پیش از ما **سنایی**

مرگ - زندگی - بمیر - مردن

د) دولت عشق بین که چون از سر فقر و افتخار / گوشه تاج سلطنت می شکند گدای تو **حافظ**

دولت - تاج - سلطنت - فقر - گدا

ذ) هر چه رفت از عمر، یاد آن به نیکی می کند
صائب تبریزی
چهره امروز در آینه فردا خوش است
عمر - امروز - فردا

ر) آن زمان که بنهادم سر به پای آزادی دست
فرخی یزدی
خود ز جان شستم از برای آزادی
سر - پا - دست / سر نهادن - جان شستن

۲- در ابیات زیر تلمیح را مشخص کنید و درباره آن توضیح دهید.

الف) حرفی است این که خضر به آب بقا رسید
صائب تبریزی
زین چرخ دل سیه، دم آبی ندید کس

تلمیح به ماجرای حضرت خضر؛ خضر از بندگان صالح خدا و از همراهان حضرت موسی و یوشع (س) بود. روایت است که وی توانست به آب حیات (آبی که نوشیدنش به انسان حیات جاودان می بخشد)، دست یابد. صائب با اشاره به این ماجرا، آن را به دلیل ستمگر بودن چرخ، بعید می داند.

ب) چشمی دارم چو لعل شیرین همه آب
جسمی دارم چو جان مجنون همه درد

بختی دارم چو چشم خسرو همه خواب
جانی دارم چو زلف لیلی همه تاب
خاقانی

تلمیح به ماجرای عاشقانه خسرو و شیرین (شاهزاده های ایرانی و ارمنی) و لیلی و مجنون (دو تن از جوانان قبایل عرب که داستان عشقشان مشهور و جهان گیر است)

پ) گواه رهرو آن باشد که سردش یابی از دوزخ
سنایی
نشان عاشق آن باشد که خشکش بینی از دریا

سرد شدن از دوزخ در مصراع نخست، اشاره بسیار ظریف و غیرمستقیمی به روایت گلستان شدن آتش بر حضرت ابراهیم دارد و مصراع دوم نیز به داستان خشک شدن رود نیل بر حضرت موسی (ع) و یارانش هنگام عبور از آن رود، اشاره می کند.

ت) من نمازم را وقتی می خوانم | که اذانش را باد گفته باشد | سر گل دسته سرو | من نمازم را پی تکبیره الاحرام علف می خوانم | پی قد قامت موج.
سهراب سپهری

تلمیح به آداب و عبارت هایی از نماز، اذان، اقامه (تکبیره الاحرام: گفتن تکبیر برای شروع نماز) قد قامت (قد قامت الصلاه) دارد.

ث) دامن خاک شد ز بد و لعل
تاج فرعون و گنج دقیانوس
رهی معیری

فرعون نماد قدرت و پادشاهی بی اعتبار است. با مرگ فرعون، تمام عظمت و شکوه او نیز از بین رفت. گنج دقیانوس نام قدیم شهر جیرفت در اکتشافات باستان شناسی سال ها پیش به دست آمد. این گنج در حقیقت، اکتشافات باستانی و تاریخی بود.

ج) شور شیرین تو را نازم که بعد از قرن ها
فاضل نظری
هر که لاف عشق زد، نامی هم از فرهاد برد

تلمیح به ماجرای عاشقانه شیرین و فرهاد (فرهاد عاشق شیرین، شاهزاده ارمنی بود).

چ) ناقه سنگین می رود در هر قدم گویی ز شوق روح مجنون چنگ در دامان محمل می زند **طالب آملی**
بیت اشاره به عشق نافرجام لیلی و مجنون و دلدادگی شوریده وار مجنون دارد.

ح) در آینه دوباره نمایان شد | با ابر گیسوانش در باد | باز آن سرود سرخ آنالحق | ورد زبان اوست. **محمد رضا شفیعی کدکنی**
تلمیح به گفته معروف حسین حلاج (از بزرگان صوفیه) که همواره تکرار می کرد: انا الحق.

۳- آرایه تضمین را در اشعار و عبارات زیر پیدا کنید و ارتباط تضمین را با قسمت های دیگر متن مشخص کنید.

الف) ایوب با چندین بلا، کاندرا بلا شد مبتلا پیوسته این بودش دعا: «الصبر مفتاح الفرج» **سنایی**
تضمین بخشی از یک گفته معروف است که در کتب گوناگون به شکل های مختلفی آمده است و منشأ و گوینده آن معلوم نیست. مضمون این گفته، برگرفته از آیات گوناگون قرآن است که انسان را دعوت به صبر و بردباری می کند.

ب) گفت: غالب اشعار او (سعدی) در این زمین به زبان پارسی است. اگر بگویی، به فهم نزدیک تر باشد. «کلم الناس علی قدر عقولهم.» **گلستان سعدی**

بخشی از گفتار معروف حضرت علی (ع) به معنای «با مردم به اندازه عقل و فهمشان سخن بگو».

پ) مکن گریه بر گور مقتول دوست قل الحمد لله که مقبول اوست **بوستان سعدی**
تضمین بخش کوتاهی از سوره حمد: الحمد لله رب العالمین.

ت) چشم حافظ زیر بام قصر آن حوری سرشت شیوه «جنات تجری تحتها الأنهار» داشت **حافظ**
تضمین بخشی از آیه قرآن که در سوره های گوناگونی از جمله بروج، طه، ابراهیم و ... آمده است: جنات تجری من تحتها الأنهار: بهشت هایی که در زیر درختان آن، نهرهایی جاری است.

ث) عاکفان کعبه جلالش به تقصیر عبادت معترف که: «ما عبدناک حق عبادتک.» **سعدی**
از عبارت های عارفانه منسوب به پیامبر اسلام، به معنی «آن چنان که باید، حق عبادت تو را به جا نیاوردیم».
۴- شعر فرخی یزدی را در خودارزیابی (۱) از نظر قلمرو فکری تحلیل کنید.

درون مایه این شعر آزادی، از مهم ترین درون مایه های شعر بیداری است. شاعر شأن آزادی را در حد جان فشانی برای آن بالا برده است.

۵- بیت زیر را به دو صورت برش بزنید و وزن آن را بنویسید:

بگشود گره ز زلف زر تار محبوبه نیلگون عماری **علی اکبر دهخدا**

روش اول: **ناهمسان**

پایه های آوایی	بُگِ شو دِ گِ	رِه زِ زَلِ فِ	زِر تَا
	مِج بُو بَ یِ	نِی لِ گونِ عَ	مَ اِ رِی
وزن	مستفعل	فاعلات	فع لن
نشانه های هجایی	U U _ _	U _ U _	_ _

روش دوم: **ناهمسان**:

پایه های آوایی	بُگِ شو دِ	گِ رِه زِ زَلِ	فِ زِر تَا
	مِج بُو بَ	یِ نِی لِ گونِ	عَ مَ اِ رِی
وزن	مفعول	مفاعِلن	فِعولن
نشانه های هجایی	U _ _	_ U _ U	_ _ U

کارگاه تحلیل فصل اول

۱- کدام یک از بیت های زیر دارای پایه های آوایی ناهمسان است؟ نشانه های هجایی و وزن هر یک را بنویسید.

الف) ترک گدایی مکن که گنج بیایی از نظر رهروی که در گذر آید **حافظ**

پایه های آوایی	ترکِ گِ دا	بی مَ کنِ کِ	گن ج ب یا	بی
	از نَ ظَ رِ	ره رَ وی کِ	درگُ ذر آ	ید
وزن	مفتعلن	فاعلات	مفتعلن	فع
نشانه های هجایی	- U U -	U - U -	- U U -	-

ناهمسان

ب) بیا عاشقی را رعایت کنیم زیاران عاشق حکایت کنیم **سید حسن حسینی**

پایه های آوایی	بِ یا عا	شِ قی را	رَ عایت	کُ نیم
	زِ یا را	نِ عاشق	حِ کایت	کُ نیم
وزن	فعولن	فعولن	فعولن	فعل
نشانه های هجایی	-- U	-- U	-- U	- U

همسان

پ) گشت یکی چشمه ز سنگی جدا غلغله زن، چهره نما، تیز یا **نیما یوشیج**

پایه های آوایی	گش ت ی کی	چش مِ زِ سن	گی جُ دا
	غل غُلِ زن	چه رِنِ ما	تی زِ پا
وزن	مفتعلن	مفتعلن	فاعلن
نشانه های هجایی	- U U -	- U U -	- U -

همسان

ت) دلا بسوز که سوز تو کارها بکند نیاز نیم شبی دفع صد بلا بکند **حافظ**

پایه های آوایی	دِ لا ب سو	زکِ سو زِ	تُ کا رها	بِ کُ ند
	نِ یا زِ نی	مِ شِ بی دف	عِ صد بَ لا	بِ کُ ند
وزن	مفاعلن	فعلاتن	مفاعلن	فَعَلَن
نشانه های هجایی	-- U	-- U	-- U	- U

ناهمسان

۲- نشانه های هجایی بیت های زیر را به دو صورت دسته بندی کنید. پس از تعیین پایه های آوایی، وزن هر یک را بنویسید.

الف) دانست که دل اسیر دارد دردی نه دواپذیر دارد **نظامی**

روش اول:

پاسخ خودارزیابی های علوم و فنون ادبی ۳ دوازدهم علوم انسانی نویسنده و تدوین کننده : عطاءالله روشنی

پایه های آوایی	دا نس ت ک	دل ا سی ر	دا رد
	در دی ن د	وا پ ذی ر	دا رد
وزن	مستفعل	فاعلات	فج لن
نشانه های هجایی	UU--	U-U-	--

روش دوم :

پایه های آوایی	دا نس ت	ک دل ا سی	ر دا رد
	در دی ن	د وا پ ذی	ر دا رد
وزن	مفعول	مفاعِلن	فِعولن
نشانه های هجایی	U--	-U-U	--U

(ب) دی شیخ با چراغ همی گشت گرد شهر کز دیو و دد ملولم و انسانم آرزوست مولوی

روش اول:

پایه های آوایی	دی شی خ با	چ راغ هـ	می گش ت گر	د شهر
	کز دی و دد	م لول م	ان سا ن ما	ر زوست
وزن	مستفعلن	مفاعل	مستفعلن	فعل
نشانه های هجایی	-U--	UU--	-U--	-U

روش دوم :

پایه های آوایی	دی شی خ	با چ راغ	همی گش ت	گرد شهر
	کز دی و	دد م لول	م ان سا ن	ما ر زوست
وزن	مفعول	فاعلات	مفاعِلن	فاعِلن
نشانه های هجایی	U--	-U--	U--U	-U-

(پ) دنیا نیرزد آن که پریشان کنی دلی زنهار بد مکن که نکرده است عاقلی سعدی

روش اول:

پایه های آوایی	دن یا ن یر	ز دان ک پ	ری شان ک نی	د لی
	زن هار بد	م کن کن	کر دس ت عا	ق لی
وزن	مستفعلن	مفاعل	مستفعلن	فعل
نشانه های هجایی	-U--	UU-U	-U--	-U

روش دوم:

پایه های آوایی	دن یا ن	یر ز دان ک	پ ری شان ک	نی د لی
	زن هار	بد م کن ک	ن کر دس ت	عا ق لی
وزن	مفعول	فاعلات	مفاعِلن	فاعِلن
نشانه های هجایی	U--	U--U	U--U	-U-

(ت) آبی تر از آنیم که بی رنگ بمیریم از شیشه نبودیم که با سنگ بمیریم شهید محمد عبدی

روش اول:

پایه های آوایی	آ بی ت	رَ زَا نِی م	کِ بی رن گ	بِ می ریم
	از شی شِ ن	نَ بو دی م	کِ با سن گ	بِ می ریم
وزن	مفعول	مفاعیل	مفاعیل	فعلون
نشانه های هجایی	U --	U -- U	U -- U	-- U

روش دوم:

پایه های آوایی	آ بی ت رَ	زَا نِی م کِ	بی رن گ بِ	می ریم
	از شی شِ ن	بو دی م کِ	با سن گ بِ	می ریم
وزن	مستفعل	مستفعل	مستفعل	فع لن
نشانه های هجایی	UU --	UU --	UU --	--

۳- آرایه های مراعات نظیر، تلمیح و تضمین را در بیت های زیر مشخص کنید.

(الف) شعاع درد مرا ضرب در عذاب کنید مگر مساحت رنج مرا حساب کنید قیصر امین پور

شعاع، ضرب، مساحت، حساب کردن

(ب) بی تربیت آزادی و قانون نتوان داشت «سعفص» نتوان خواند نخوانده «کلمن» را ملک الشعرا بهار

سعفص، کلمن، خوانده، نخوانده اشاره به حروف ابجد | آزادی و قانون

(پ) همچو فرهاد بود کوه کنی پیشه ما کوه ماسینه ما ناخن ما تیشه ما ادیب نیشابوری

فرهاد، کوه کنی، تیشه «تلمیح به عشق فرهاد و کوه کنی او به خاطر شیرین»

(ت) دستم نداد قوت رفتن به پیش دوست چندی به پای رفتم و چندی به سر شدم سعدی

دست، پای، سر

(ث) چند آن همه دیروز؟ چرا این همه امروز دستی به فراوانی فردا برسانیم محمدرضا روزه

دیروز، امروز، فردا

(ج) بیداری زمان را با من بخوان به فریاد | و مرد خواب و خفتی | «روسر بنه به بالین، تنها مرا رها کن» محمدرضا شفیعی کدکنی

خواب، بیداری، خفتن | بالین، سر | فریاد، خواندن

۴- شعر زیر را از نظر ویژگی های تاریخی دوره بیداری بررسی نمایید.

ای مرغ سحر چو این شب تار بگذاشت ز سر سیاهکاری

وز نفعه روح بخش اسحار رفت از سر خفتگان خماری
بگشود گره ز زلف زر تار محبوبة نیلگون عماری
یزدان به کمال شد پدیدار و اهریمن زشت خو حصاری

علی اکبر دهخدا

یاد آر ز شمع مرده یاد آر

این شعر سروده علی اکبر دهخداست و برای میرزا جهانگیر خان شیرازی (ملقب به صور اسرافیل) سروده شده است. دهخدا و میرزا جهانگیر خان، سالها به فعالیت های سیاسی و آزادی خواهانه پرداختند و سال ها در روزنامه صور اسرافیل با نوشته های خود، به نقد شرایط وقت پرداختند. در نهایت، میرزا جهانگیر خان به همراه هشت تن دیگر از فعالان سیاسی آن دوره ابتدا تکفیر، سپس به دستور محمدعلی شاه قاجار کشته شد. این شعر در وصف همه آزدای خواهان و الهام گیری از سرگذشت میرزا جهانگیر خان سروده شده است و نشان دهنده شرایط تیره و تار آن زمان و استبداد حاکم است.

۵- شعر زیر را از نظر آرایه های بدیع معنوی بررسی کنید.

غلغلی انداختی در شهر تهران ای قلم خوش حمایت می کنی از شرع قرآن ای قلم
گشت از برق تو ظاهر نور ایمان ای قلم مشکلات خلق گردد از تو آسان ای قلم

سید اشرف الدین گیلانی

نیستی آزاد در ایران ویران ای قلم

تهران مجاز از ایران | قلم مجاز از کلام در واژگان مشکلات و آسان از راه تداعی، رابطه تضاد معنایی وجود دارد. برق و نور رابطه مراعات نظیر (تناسب دارند). | واژگان شرع، قرآن و ایمان تداعی کننده فضایی مذهبی و دینی هستند و رابطه مراعات نظیر تشکیل داده اند. | بیت یادآور آیه نخستین سوره قلم نیز هست: «نون و القلم و ما یسطرون» قسم به قلم و آن چه می نویسد | از نظر علم بیان نیز بارزترین آرایه شعر، بهره گیری از تشخیص (استعاره مکنیه) در گفتگو با قلم است.

